

funkcije lirskega govora

zoran kravar

PRIKAZIVAČKA FUNKCIJA LIRSKE PJESME (FORMALNA ODREĐENJA)

Lirska pjesma, po čemu se ne razlikuje od govornih poruka drukčjega oblika i drukčijih funkcija, zastupa svoj predmet sadržajima, odnosno signifikatima svojih leksičkih jedinica. Signifikati njezinih riječi, da bi mogli svi za jedno prikazati jednu predmetnu cjelinu, moraju se najprije asocijativno povezati, moraju jedni prema drugima stajati u odnosu »kontigviteta«, što znači da moraju označavati prostorno jedinstven i vremenski kontinuiran fenomen ili niz fenomena:

Gledaj oko sebe
u dole cvatuće:
po njih rastrešene
lijepo, bijele kuće;
A po brdih crkve,
dvore sa gradovi,
ko gljive, u šumi
što ih vidiš nići.

(S. Vrat, *Dulabije*, II, 63)

Veći dio riječi te male pjesme angažiran je bilježenjem aspekata jedne iškustvene cjeline, jednoga predmeta koji bismo mogli apstraktno odrediti riječju »krajolik«. Predmet je, dakle, u pjesmi prisutan najprije kao niz asocijativno povezanih riječi, kao određeno »semantičko polje«. Elementi toga semantičkog polja vezani su, nadalje, u rečenične i nadrečenične cjeline. One prikazivanju predmeta daju smjer, ritam i hijerarhijsku raščlanjenost. Sintaktička artikulacija teksta otvara, međutim, i prostor nekim riječima koje ne pripadaju dominantnom semantičkom polju. Ona, s jedne strane, zahtijeva upotrebu »sinegmentičnih« riječi kao što su »oko«, »uc«, »po«, »njih« i sl. S druge strane, ona omogućuje integraciju nekih samostalnih riječi (»gledaj«, »gljive«) koje ne pripadaju krugu leksičkih oznaka za aspekte krajolika. Rezultat leksičkoga kontigviteta i sintaktičke artikulacije možemo označiti terminom »tema«. Tema, naravno, valja razlikovati od predmeta, i to otprikljike onako kako, pri analizi leksičkoga značenja, razlikujemo »signifikat« od »objekta« ili »referencijskog« od »referenta«.

Osim svojih signifikata, lirski tekst može staviti u službu prikazivačke funkcije i aspekte svoje osjetilno dostupne pojavnosti. Po tome se on već bitno razlikuje od drukčijih govornih tvorevina. Tendencija lirske pjesme prema isticanju vlastite predmetnosti, samostalne »perceptibilnosti«, koju ćemo pokušati kauzalno objasniti u poglavljiju o sadržajnim određenjima lirske izražajnosti, ide među njezine najtrajnije obilježja. U svrhu zadovoljavanja te tendencije, lirsko se pjesništvo stalno zanima osjetilnom stranom govora, a raspolaže i tehnikama njezine eksploracije. Jedan od najefikasnijih načina da se eksplorira materija govora jest unošenje njezinih supstancialnih ili kvalitativnih komponenata u znakovne odnose. Kao supstrat značenja u takvim se slučajima najčešće koristi zvuk govora, a kadšto i aspekti njezina grafičkoga oblika. Zvukovni »signifikanti« formiraju se obično pravilnom distribucijom ili koncentracijom manjega broja fonema ili fonemske skupine, najčešće onih koje su već samo po sebi onomatopeične. U ovom primjeru iz Ujevićeve *Pjesme vatre u peći* zvukovni supstrat značenja načinjen je vezivanjem onomatopeične riječi »pucketa« uz niz riječi u kojima se vraćaju njezine najsgestivnije fonemske skupine »uc« i »et«:

U meni puca
i pucketa;
u meni muca,
kuca,
tuka

i blebeta
riječ presveta...

Grafički »signifikant« gradi se tako da se oblikovanje grafičkoga »lica« pjesme podredi logici mimetičkoga crteža ili dijagrama. U pjesmi Ivana Slarića »Kvadrati tuge riječi i akcenatske cjeline s jednakim brojem slova okupljene su u osam jednakih kvadratnih »strofa«, koje svojim oblikom i rasporedom tvore shemu kućnoga pročelja s osvijetljenim prozorima:

prozor ženska mjesec uzdiše
gubise unjemu uzdasi oblaci
odpasa nanize bijelo nemeso
utamno gubise okopsa ženske

čekaju zenice bivaju psetoi
vrhovi prsiju mjesec ženska
nadput viseći iivans lamnig
nečeka namene četiri tuguju

Akustički i grafički »signifikanti«, kako pokazuju ova navedena primjera, idu u red ikoničkih znakova, koji svoj predmet označuju osjetilno provjerljivom reprodukcijom njegovih svojstava. Ujevićeve »pucketanje« reproducira zvuk izgaranja drveta u peći, a Slarnigovi »kvadrati« dijagramatski pojednostavljeno odslikavaju formu kućnoga pročelja. Ali iz obaja se primjera vidi i to da sekundarni, akustički i grafički simboli lirske pjesme nisu samodostatni znakovi. Ujevićevi »uc« i »et« mogu oponašati zvuk vatre samo uz podršku glagola »pucketati« i riječi koje temu »vatre u peći« zastupaju kao konvencionalne oznake. Slarnigove kvadratne strofe shvaćamo kao slike prozora i zato što nas na to navodi riječ »prozor«, istaknuta na samu početku pjesme. Prema tome, prikazivačka funkcija lirske pjesme, iako je za nju nadasve karakteristično da »semantizacijom« nesemantičkih aspeka govora može otvoriti nove izvore značenja, uglavnom se zasniva na učinku leksičkih znakova konvencionalna značenja.

Prikazivačka funkcija lirske pjesme nije, međutim, specifična samo po mješovitu sastavu svoga znakovnog potencijala, nego i po načinu na koji »kadira« svoj predmet i izgrađuje svoju temu. Za razliku od narativnih tekstova, koji prikazuju objektivno dovršene predmetne cjeline, zaključene same u sebi, prije ulaska u književno djelo, lirska pjesma najčešće referira o momentima otvorenih, nedovršenih procesa ili stanja stvari. Tu fragmentarnost ili čak fluidnost svoga predmeta ona obično kompenzira postupcima artificijelnoga oblikovanja svoje teme: njezinim naglašenim uokvirivanjem i njezinom geometriziranim dispozicijom. Dještina uokvirivanja lirske teme sastoji se uglavnom u uvodenju stanovita diskontinuiteta između znakovnih jedinica upotrijebljениh u središnjem dijelu pjesme i onih koje se koncentriraju na njezinim rubovima. Jednice s početka lirske pjesme razlikuju se od središnjih obično po opoziciji apstraktno – konkretno ili cjelina – dijelovi. Na primjer: pjesma Hanibala Lucića *Jur ni jedna na svit vila*, koja u svom srednjem dijelu sadržava raščlanjen opis ženske tjelesne pojave, ostvaren pomoću čitavih nizova leksičkih *concreta*, započinje stihovima:

Jur ni jedna na svit vila
lipotom se već ne slavi.

Apstrakcije »vila« i »lipota« obuhvaćaju i anticipiraju sadržaje gotovo svih ključnih riječi kojima se Lucić služi u daljim stihovima (»moja vila«, zatim »čelo«, »kosice«, »obarve«, »oči« i sl.), i tako uokviruje pjesmu, utvrđujući genusa njezina predmeta. Taj postupak izdvajanja početka pjesme kao anticipacije onoga što slijedi toliko je funkcionalan da se uspio održati i u modernoj lirici. Pjesma Slavka Mihalićeve *Pastoral* započinje, na primjer, ovako:

Malen je moj svijet,
Ali kad zaronim u njega
Čini mi se bez dna.

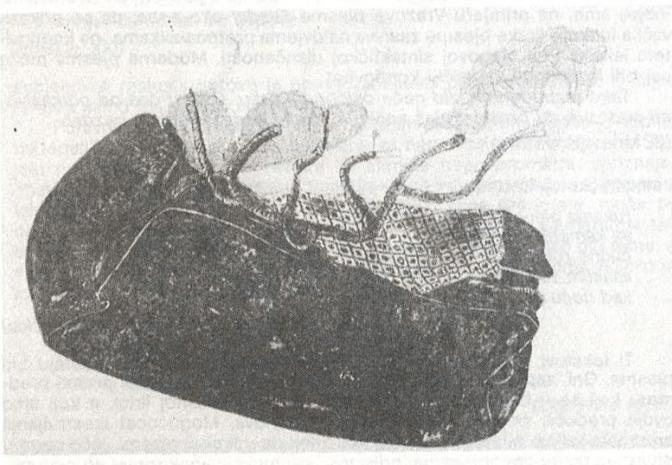
Prvi stih druge strofe (»Ponekad gospodarim u svojem svjetu«) uvedi motiv koji se prema stanju stvari utvrđenom uvodnim stihovima odnosi kao slučaj prema pravilu.

Lirska se pjesma na sličan način uokviruje i na svom završetku. Razlika je u tome što se diskontinuitet na liniji odnosa sredina – završetak obično ne zasniva na opoziciji konkretno – apstraktno, nego na opozicijama tipa staro – novo, očekivano – neočekivano. Lucićeva *Jur ni jedna na svit vila* u zadnjoj strofi napušta svoj dotadašnji predmet i odgovarajući govornu perspektivu i uvedi nov motiv:

Grihoti bi da se stara
ova lipost uzorita,
Bože, ki si svim odzgara,
čin da bude stanovita,
ne daj vrime da ju shara
do skončanja sega svita.

Nešto slično zapažamo i u zadnjim stihovima Vrazove *Dulabije*, navedene na početku poglavja: ta se pjesma završava usporedbom, dakle tipom iskaza koji samo manjinom dijelom svojih značenja služi deskripciji predmeta, a većim dijelom uvedi nove sadržaje.

Ispod opozicija apstraktno – konkretno i staro – novo, po kojima se rubovi lirske pjesme suprotstavljaju njezinoj sredini, zapažaju se, međutim, u većini slučaja, i različitosti pojedinih funkcija lirskega govora. Počeci što smo ih ovdje uzeli za primjer više stoje na liniji metajezične funkcije nego prikazivačke. Oni ne samo što od predmeta pjesme prave vlastiti predmet, nego i izvlače iz njega upravo one sadržaje koji mogu fungirati kao jakе metajezične informacije, kao sredstva identifikacije koda. Riječ »vila« s početka Lucićeve pjesme ne informira samo o predmetu slijedećih stihova. Ona ujedno upozorava i na vezu matične pjesme s određenom lirsom tradicijom, s pjesništvom u kojem je »vila« povlašten predmet. Slično funkcioniраju i sadržaji iz prvih stihova Mihalićeve *Pastoral*. Tema »moga svijeta« i figurativno označena tema introspekcije (»kad zaronim«) ističu u predmetu pjesme upravo crte njegove tipičnosti, njegove srodnosti s predmetima drugih lirske pjesama. Za razliku od početaka, završeci lirske pjesama češće

staje u službi izražajne funkcije. Zadnji stihovi Lucićeve pjesme pomiču njezin subjekt iz uloge pažljiva promatrača i opisivača u ulogu zainteresiranog molitelja. Vrazova usporedba, sudjelujući samo djelomično u prikazivanju predmeta, dospijeva izraziti i kazivačev stav prema njemu: usporediti dvorac s glijom ne znači samo opisati ga, nego i izraziti svoju zadivljenost njegovim izgledom, njegovom organskom cjevitošću, njegovom uklopjenošću u krajolik.

Lirska pjesma, iz razloga usporedivih s onima kojim stvaraju potrebu za isticanjem njezinih rubova, običava i dispoziciju čitave svoje teme poduprijeti momentima euritmiske, geometrijske pravilnosti. U tu svrhu pjesma razvoj svoje teme često uskladjuje s nizanjem svojih metričkih jedinica (stihova ili strofa), ili ga organizira u oslonu na kakav logički dispozicijski uzorak. Ali, postupak discipliniranja teme elementima njoj stranih paradigama zna biti i komplikiranijim. Njegovu ekstremnu realizaciju nalazimo u pjesmama koje razvoj osnovne teme, namjesto apstraktnim formalnim ili logičkim shemama, ritmiziraju i usmjeruju pomoću kakve usporedne teme, strukturalno jednostavljene i preglednije. Motivski parovi sastavljeni od paralelnog izloženih dijelova dviju tema, u takvim pjesmama obično tvore metaforu, usporedbu ili antitezu. Bitematske pjesme nadasve su česte u baroknom pjesništvu, pa ih u izobilju nalazimo i u naših pjesnika 17. stoljeća. Evo jedan primjer iz *Plađovanja Ivana Bunića*:

Gledaj, Rakle, dobro moje,
oni suhi bor gorjeti,
prem onaki, ma gospoje,
ja se mogu zvat i rijeti.

On je k nebu uzrastio
čijem mu siva zrak sunčani,
veselo sam ja živio
čijem mi pogled tvoj ne brani.

Njemu slomni trijes sve grane
i osta suh panj u dubravi,
zadate su mnoge rane
meni od strila od ljubavi.

Pjesma, kako vidimo, ritmizira svoju osnovnu temu – mali ljubavni roman – uvodeći njezine segmente u usporedbe s dijelovima jednostavnih fabula o boru koji raste na suncu, a stradava od groma.

Lirska pjesma, dakle, u pravilu teži uokviriti svoj predmet i poduprijeti njegov tematski razvoj momentima apstraktnih ili barem jednostavnijih jedinstava. U slijedećem poglavljaju, gdje bismo pokušali karakterizirati prikazivačku funkciju lirike s obzirom na njezine tipične sadržaje, doprijet ćemo, nadamo se, i do onih svojstava lirskega predmeta koja stimuliraju potrebu za njegovim uokvirivanjem.

PRIKAZIVAČKA FUNKCIJA LIRSKE PJESE (SADRŽAJNA ODREĐENJA)

Prethodno poglavje ne bi smjelo stvarati privid da predmet lirske pjesme postaje specifičan istom u pjesmi. On je, naime, specifičan već sam po sebi, pa u njegovim svojstvima valja vidjeti i osnovu nekih generički distinktivnih obilježja lirike.

Predmet lirske pjesme osobit je ponajviše po tome što pripada osobitoj vrsti stvarnosti, osobitu »okolnom svijetu« ili »subuniverzumu«. On u načelu leži u prostoru izravne osjetljivosti subjekta. Vrazova *Gledaj oko sebe* govor o stvarima koje aficiraju subjekt svojim estetičkim kvalitetima. Lucićeva »vila« također je predmet jake stimulativne vrijednosti, a slično se može reći i za Žensku« iz Slamnigovih *Kvadrata tuge*, pa čak i za Ujevićevu »vatru u peći«. Lirika, kako nas poučavaju ti primjeri, pretežno eksplorira »okolne svjetove« u kojima stvari i dogadaji postoje i imaju smisla ukoliko su u stanju aficirati subjekt. Pošiljalac lirske pjesme nije samo promatrač nego i *patiens*.

Prema svom položaju u odnosu na subjekt, predmet lirske pjesme doista se jasno da razlikovati od predmeta književnih djela koja pripadaju narativnim ili prikazivačkim vrstama. Subjektivni ili osobni svijet nije, naravno, jedini čovjekov životni prostor. Iza njegova relativno uskih granica započinje društveni svijet, u kojem subjekt nije više središte nego dio, i u kojem dinamika događaja i afekcija zamjenjuje dinamiku komunikativnih kontakata i društvenih radnji. Način egzistencije ljudskih sudionika u društvenom svijetu, njihovih akata, instrumenata i objekata, u usporedbi s načinom na koji egzistiraju sadržaji osobnih svjetova, odlikuje se znatno većom mjerom objektivnosti. Narativni i prikazivački tekstovi, kako su zainteresirani u prvom redu za ljudske sudbine i njihove objektivne interakcije, pretpostavljaju mogućnost viđenja ljudi, stvari i zbiljivanja u njihovu samostalnosti, dokle u modusu u kojem ih sadržava društveni svijet. U vidnom polju lirske pjesme predmetne vrijednosti, naprotiv, gube jasnoću, jer njihov slučajan odnos prema subjektu počinje prikrivati momente njihove objektivne određenosti. U toj zamjeni objektivnoga bitka stvari njihovom stimulativnom vrijednošću valja onda vidjeti i osnovni uzrok fragmentarnosti lirskega predmeta, koju smo, barem prema njezinim posljedicama, zapazili već u prethodnom poglavju.

Iz činjenice da su tematski interesi lirike orientirani prema osobnim svjetovima ne treba izvlačiti zaključak o njezinoj »izvornosti«. Svjetovi koje eksplorira prikazivačka funkcija lirske pjesme zapravo su subjektivne interpretacije, koji put i korekcije ili negacije intersubjektivnoga društvenog svijeta. Društveni svijet, razgrađen na fragmente u mediju subjektivnoga iskustva, daje im njihov materijal, a svojom raščlanjenosću uvjetuje stupanj njihove autonomije i individualnosti. Osobni svjetovi nisu funkcija prirodnih uzroka, nego su zasnovani na onim procesima diferencijacije među individuima i njihovim skupinama koji slijede logiku organiziranja i reorganiziranja društvenoga života.

Osobnim svjetovima nisu, razumije se, obdareni samo lirska pjesnici. Po jedan takav svijet, uvijek s ponešto različitim sastavom, morfolologijom i u različitim stupnjevima aktualnosti, okružuje svaku ljudsku individuu. Razlika između pjesnika i nepjesnika nije u tome što ovaj ne bi posjedovao svoj per-

sonalni horizont, nego u tome što pjesnik govorne radnje kakvima individua običava odgovarati na izvanske afekcije posebno usavršava, što njihovo obavljanje podiže na razinu specijaliziranoga rada. Nepjesnik također posjeduje privatni horizont, subjektivnu osjetljivost i krug njezinih stimula, ali se od njega udaljila sposobnost reagiranja na događaje u vlastitoj intimi, budući da se u rukama pjesnika ta sposobnost pretvorila u specijalističku djelatnost. Specijalnost »lirske pjesnik« nije dakle, omogućena nejednakom distribucijom intime, nego nejednakom distribucijom sposobnosti da se intima izrazi u skladu s intersubjektivno prihvaćenim normama i idealima.

Da razliku između pjesnika i onih koji mogu biti samo primaoci njegovih poruka valja shvatiti na taj način, pokazuje i jedno drugo važno svojstvo lirskeg predmeta: njegova tipičnost. Kad bi lirska pjesma bila oslonjena na sam pjesnikov subjektivni horizont, uvijek bi se mogla izgubiti u neponovljivoj individualnome, kontingenčnom, dapačem, u neizrecivome. Lirska pjesnik, međutim, ne radi s materijalom samo svoga osobnog svijeta, nego i onoga kojem je profesionalizacija lirskega govora osporila mogućnost da se sam izrazi. Društvena misija pjesme i razlog njezina opstanka sastoje se u tome da se ona vrati tamo gdje je svojom savršenijom formom i svojim društvenim ugledom obezvrijedila spontanu govornu reakciju. Lirska je pjesnik stoga uvijek zainteresiran raditi s predmetom za koji se može pretpostaviti da leži i u prostoru tudihih osobnih svjetova, ili da se u nj može djelotvorno unijeti. Pri potrazi za takvim predmetom on se može osloniti na vlastitu intuiciju, ali i na objektivne regulative: na ponašanje publike ili na norme koje zastupaju njezin ukus. Ta intervencija društvenih kriterija u izboru predmeta lirske pjesme obično rezultira konvencionalizacijom tematskih interesa lirike: u malim vremenskim rasponima počinje se pojavljivati velik broj pjesama koje govore o istome. Na svoj način svjedoče o tome i stojeće hrvatske lirike: tema spiritualizirane ljubavi u Đore Držića, Šiška Menčetića ili Hanibala Lucića, tema sensualne ljubavi u Ivana Buniću ili Ignjata Đordića, patriotske teme u lirici 19. stoljeća, pejzažističke teme u lirici moderne, tema seoskoga života u meduratnoj lirici, sve su to primjeri koji pokazuju u koliko velikoj mjeri lirska pjesma pri izboru predmeta slijede na individualne interese i vodi računa o strukturi osobnih svjetova svojih čitatelja.

Ali, lirika zna i negirati imperativne koji njezinu prikazivačku funkciju zadržavaju u granicama standardizirane intime. Ponajprije, ona se može povezati s fleksibilnijom, obuhvatnjom subjektivnošću, sposobnom da u krug svojih stimula unese i ono što je do tada egzistiralo kao komponenta intersubjektivnoga društvenog svijeta ili kao objekt znanstvenih interesa. Među pjesnicima novije hrvatske književnosti, takvom se širokom, rezonantnom subjektivnošću odlikovao, na primjer, Kranjčević. Njegove su pjesme često uspijevale integrirati predmete koji su do tada ležali, ako ne izvan iskustva, a onda barem izvan osobnih svjetova naših pjesnika i čitatelja:

Tada vidjeh, gdje se s pola
Eter krenu k drugom polu;
Svi atomi zadrhitali
Ko u slasti, ko u bolu,
A krajevi svjetskih bezbedna
Ko dvije glave mile, lijepa,
Činilo se: žarke usne
U poljubac će da slijipe...
(Snilo mi se kerub da sam)

S druge strane, lirika može zamjeni konvencionalizirana predmeta prepostaviti njegovu suptilizaciju ili karikaturalnu deformaciju. Nisu rijetki ni pokušaji – osobito im je sklona barokna lirika – da se konvencionalnost predmeta kompenzira intenzivnom primjenom stilskih postupaka. U ovim stihovima Petra Kanavelića tema poljubaca, inače vrlo proširena u baroknih pjesnika, zanimljiva je samo zato što daje leksički materijal (riječ »celov«) za komplimiranu kombinaciju poliptotona i paregmenona:

Tako ugodno sjedinimo
celove ove ma gospoje,
celovima da učinimo
od celova slatke boje.

Ter celove ko izbrane
ne bude umjet podavati,
nećelivan neka ostane
a svijeh bude celivati.

(Boj od celova)

Konačno. Lirska pjesma može posve odustati od prikazivanja bilo kakvog predmeta. Osobito se lirika našega stoljeća pokazala nepovjerljiva prema komponenti »predmet«, pa se postupci demontiranja prikazivačke funkcije smiju ubrojati među njezine najuočljivije karakteristike. Izostavljanje predmeta, desemantizacija lirskega teksta, postiže se uglavnom na dva načina. Vidjeli smo, na primjeru Vrazove pjesme *Gledaj oko sebe*, da se prikazivačka funkcija lirske pjesme zasniva na dvjema pretpostavkama: na kontiguitetu leksika i na njegovoj sintaktičkoj ulančenosti. Moderna pjesma može oslabiti ili dokuniti i leksički kontiguitet:

Tako razbudenom, zid neće oslobođiti šaku. Otpast ćeš od potkazivosti podneva, da prosječećeš snijeg il' kakav god opsjenjeni bezdan,
(Z. Mrkonjić, *Puncta*)

i sintaktičku cjevotost:

rukama plavoj
sa kamenja rukama
čudno rukama
lisnatim valovima
kad noću po granama

(R. Ivšić, *Djevojčica*)

Ti tekstovi, razgradujući svoju prikazivačku funkciju, ne prestaju biti pjesme. Oni, zapravo, izvlače dosljedno konzervaciju iz stava prema predmetu koji se u blažoj formi nalazi već i u tradicionalnoj lirici, a koji smo ovdje predočili primjerom Kanavelićevih stihova. Mogućnost izostavljanja predmeta valjalo bi stoga tumačiti kao znak da u lirskej pjesmi, jače nego u drukčijim govornim porukama, prikazivačkoj funkciji konkuriraju druge funk-

cije govora. Podrobnija analiza pokazala bi da dva upravo navedena primjera usmjerenost prema predmetu zamjenjuju usmjerenošću prema drugim komponentama konteksta: prema pošiljaocu, primaocu ili kodu. U slijedećim poglavljima pokušat ćemo preciznije odrediti kojim se svojim funkcijama pjesma okreće prema spomenutim komponentama, kakovim ih znakovima označuje i na koji način ti znakovi mogu konkurirati znakovnom potencijalu njegine prikazivačke funkcije.

IZRAŽAJNA FUNKCIJA LIRSKE PJESE (FORMALNA ODREĐENJA)

Lirska pjesma, kako smo vidjeli, dodiruje subjekt već svojim prikazivačkim učinkom: njezin predmet, po logici *pars pro toto*, konotira osobne svjetove. Ali u znatno većoj mjeri crpe pjesme iz podloge subjektivnoga života svojom izražajnom funkcijom.

Izražajnu funkciju definira Buhler kao rezultat ovisnosti poruke o pošiljaocu, »čiju unutrašnjost ona izražava«. Nešto je preciznije, pod imenom »emotivne funkcije«, odredio Jakobson: »Tzv. emotivna ili »izražajna« funkcija, usredotočena na pošiljaoca, služi direktnu izražavanju govornikova stava prema onome o čemu govori. »Izražajna funkcija bila bi, prema tome, svojevrsno proširenje osnovne prikazivačke funkcije: ona bilježi odjek predmeta u sferi pošiljačeve duševnosti. U lirskoj pjesmi, međutim, izražajna funkcija često do te mjeru nadjačava prikazivačku da se odnos osnove i dopune obrće u njezinu korist.

U lirskoj pjesmi izražajnoj funkciji stoji na raspolažanju vrlo širok reportar znakova. U prijenosu izražajnih vrijednosti mogu sudjelovati već i aspekti formalne ili gramatičke organizacije teksta. U ovoj sferi iz Matoševe pjesme *Prababa*, u kojoj se opisuje stara portretna slika, nanizane eliptične rečenice vidljivo izražavaju pozitivan stav subjekta prema prikazanom predmetu:

Tih pritvorenih usta rajske med,
Taj turban s krupnom viticom ampira,
Neoskvrtun taj pogled, blag i svet,
Ta bijeda ruka još bez kavalira!

Izražajne se vrijednosti mogu objektivirati, osim u načinu ulančavanja znakovnih jedinica, i u samim riječima. Vrlo ih lako prenose nesamostalne pridjevske ili priloške riječi, a od imeničkih i glagolskih one koje se, upotrebljene kao tropi, odvajaju od predmeta i djelomično rasterećuju od prikazivačke funkcije. U navedenoj Matoševoj strofi, kao znakovi s izražajnom funkcijom upadaju u oči i afektivno obojeni pridjevi (»rajski«, »neoskvrtun«, »blag i svet«), a istovrsnu informativnu vrijednost imaju i njezini tropi: metafora »mede« i estetizirajuća metonimija »ta bijeda ruka još bez kavalira«, koja, zamjenjujući prozaičnu konstataciju da je prababa u doba kad je nastao njezin portret bila još djevojka, unosi u pjesmu galantne motive »bijeda ruka« i »kavalir«.

U lirici, međutim, izražajna funkcija nerijetko prodire i u domenu prikazivačke. Lirska pjesma često uz svoj predmet bilježi i njegovo djelovanje na pošiljaoca. Pošiljalac tada, kao *patiens* afekcije, može ući u temu pjesme, u *nexus* njezinih asocijativnih relacija, zasnovanih a prostorno-vremenskom kontigvitetu. U takvim je slučajevima teško odrediti granicu između izražajne funkcije i prikazivačke:

Sad gre noć mrkla van u trmine od gora
a zora bijeli dan s neba zgar otvara
ter ptice sve sili ljuveno na sviti
da žuber njih mili počinju tvoriti,
najliše tuj koja u našem dvoru stan
sama se dostača činiti noć i dan,
ka slatko ljuvezni tač spjeva medene
da i mene ne pjesni probudu quvene.

(Dinko Ranjina)

Obavlja li motiv »i mene na pjesni probude ljuvene« prikazivačku ili izražajnu funkciju? Po formi svoje pojave, on je kontinuirani dio predmeta: pjesma ga formira istim mehanizmima značenje pomoću kojih prikazuje i svoj predmet. Njegova informativna vrijednost okreće ga, međutim, u smjeru instancije »pošiljalac« i time ga razdvaja od predmeta kao cilj afekcije od njezina ishodišta. On, dakle, ne označuje predmet, nego subjekt osobnoga svijeta u kojem se predmet pojavljuje u ulozi ishodišta afekcije. Opredmećenje izražajne funkcije može, međutim, u lirskoj pjesmi zauzeti i više prostora nego što daje naslutiti navedeni primjer. U Ujevićevu strofu:

Noćas se može čelo žari,
noćas se moje vjede pote;
i misli moje san ozari,
umrijet ću noćas od ljepote,

(Kolajna, XXI)

subjektivna reakcija gotovo je posve zamijenila predmetni uzrok, o kojem referira samo još apstrakcija »ljepota«.

Poravnavanje subjekta pjesme s njezinim predmetom pojave je vrlo karakteristična za liriku, a posve netipična za narativne književne vrste. Subjekt narativnoga iskaza ne reagira na stimule nego promatra, spoznaje i obavešćeće. Ali prodor izražajne funkcije u prikazivačku i u lirskoj je pjesmi fuktuirat. Pošiljalac pjesme, za razliku od njezina predmeta, može biti označen i nesemantičnim, sinsemantičnim ili figurativnim elementima teksta. U ovim stihovima Ante Tresića-Pavičića subjekt nije postao dio teme, ali su afektivno obojene pridjevske riječi i riječi figurativna značenja vidljivo utkale ton njegovih reagiranja u sam predmet:

Sa maglom suton jesenski se grli
U zagrljuju neutješne boli.
Iz sviju stvari po prostoru hrli
Duboki uzdah kroz sumorne dolu.

(Lacrimae rerum)

Osimto jasno zastupaju izražajnu funkciju fraze »neutješna bol« i »duboki uzdah«, koje, po načelu metonimičkoga prijenosa »dojam mjesto stimula«, smještaju subjektivno sadržaje u strukturu prikazanoga predmeta.

Izražajna funkcija uspijeva, vidimo, postići veliki, stupanj eksplicitnosti i onda kad ostane ograničena na sporedni leksički materijal ili na nesemantičke elemente teksta. U određenim uvjetima, međutim, pjesma može izraziti stanje subjekta i uz još veću redukciju izražajnih znakova. U slučajima kad pjesma prikazuje predmet koji već izvan nje – u drugim pjesmama ili u širim slojevima kolektivno svijesti – posjeduje stabilne konotacije, izražajna se funkcija zna osloniti na učinak prikazivačke. U Vidrićevu *Pezjažu* / tema krajolika gotovo je posve očišćena od riječi koje bi bile pogodne za prijenos afektivnih značenja, ali izražajni efekt nije izostao:

U travi se žute cvjetovi
i zuje zlačene pčele,
Za sjenatim onim stablima
Krupni se oblaci bijele.

Uz mogućnost pojačavanja i prigušivanja izražajne funkcije valja spomenuti i mogućnost njezina odvajanja od predmeta. Ima, naime, i lirske pjesme – napose su česte u modernoj lirici – koje namjerno dokidaju odnos harmonije između prikazivačke i izražajne funkcije, propuštajući zabijeljiti subjektivna reagiranja kad govore o predmetu jake stimulativne vrijednosti ili kombinirajući neznanat predmet s jakim izražajnim znakovima. U pjesmi Ivana Slamniga *radi se o tom da zaustavim konja drastičan motiv tjelesnoga raspadanja izložen je jezikom preciznoga nabranjanja, lišenim afektivnih značkova:*

Tako. Sad. Dižem desnu, ali konstatiram, da

je imam samo do lakta,

lijevu dižem, ali ona ukočeno visi.
Manjkaju mi koljena, komad ramena,

lopatica,

i sva kosa.

Obratno, u pjesmi Danijela Dragojevića *Vodovodne cijevi* tema kućne instalacije, sama po sebi bez stimulativne vrijednosti, okružuje se figurama i sporednim motivima koji je načas uspijevaju pretvoriti u ishodište afekcije:

Gdje sve nisu bile,
kamo sve neće poći slavine, pipe, vodovodne cijevi
da na krajevima nadu
radosne
i one druge tamnije priljubljene uz sjenu,
da ih nadu kako kao u kritičjem snu požudno
hvataju u posude
dio šuma
iz dalekog doba milosti.

Izražajna funkcija, utvrđili smo na početku poglavila, proširuje značenje govorne poruke. U lirskoj pjesmi, međutim, to proširenje ima često razmjere podvostručenja, i to ne samo kvantitativnoga nego i kvalitativnoga. Znakovi kojima raspolaže izražajna funkcija različiti su, naime, od znakova angažiranih prikazivanjem predmeta, i to dvojako: prvo, zato što se, kako smo već vidjeli, usmjeruju prema posebnoj instanciji konteksta, prema pošiljaocu; drugo, zato što je i priroda njihova značenje specifična. Prikazivačka funkcija lirske pjesme, ako se zanemare njezina povremena proširenja nesamostalnim ikoničkim simbolima, služi se konvencionalnim leksičkim znakovima. Izražajna funkcija, gdje se ne mijesha s prikazivačkom, formira znakovne jedinice koje se od konvencionalnih znakova razlikuju po tome što svoje objekte označuju izravnije, ne onako kako riječ označuje predmet, nego otrplike onako kako posljedica označuje uzrok, kako neartikulirana glasovna reakcija označuje stimulu. Stoga se pjesma za svoj stvarni kontekst jače povezuje po liniji izražajne funkcije, nego snagom prikazivačkog učinka. Kao izraz ona ulazi u kauzalnu vezu sa stanjem pošiljaoca, koje je, sa svoje strane, kauzalno povezano s predmetnim uzrokom afekcije. Predmet, afekcija i izražajni sloj pjesme tvore tako cjelovit uzročno-posljedični lanac. Izražajna funkcija, prema tome, obogaćuje lirsку pjesmu posebnom vrstom značenja. Ona je približuje tipu znaka koji se u semiotičkoj terminologiji nazivaju »indeks«, a kod kojega se odnos signifikanta i signifikata zasniva na »fizičkom kontigvitetu ili na kauzalnoj vezi«.

Lirska pjesma, dakle, nije samo konvencionalan znak nego i posljedica, trag, indeks, njezin predmet posjeduje djeletvornost povoda. Po svojoj indikativnosti ona se, naravno, razlikuje od književnih djela koja pripadaju drugim književnim vrstama. Narativni i prikazivački tekstovi nadređuju prikazivačku funkciju izražajnoj, predmet kao takav njegovoj stimulativnoj vrijednosti, pa u njihovu odnosu prema stvarnosti izostaje komponenta indikativnosti.

Indikativna vezanost pjesme za izvanjska stanja stvari i za subjektivna reagiranja ima već sama po sebi vrijednost jakoga disintiktivnog obilježja. Ali ona stoji u osnovi i nekih drugih specifičnosti lirike. Činjenica, na primjer, da se lirska pjesma zanima za komponentu »predmet« osjetno slabije nego neknjiževne govorne poruke, pa i slabije nego drukčija književna djela, u izravnoj je vezi s njezinom indikativnošću. Vidjeli smo u prethodnom poglavljiju da lirska tekst – doduše, u ekstremnim slučajima – može neutralizirati prikazivački efekt svojih leksičkih jedinica. U ovom smo poglavljiju imali pred sobom primjere u kojima predmet uzmiče pred sadržajima izražajnih znakova. Ta generički specifična sklonost lirske pjesme zanemarivanju predmeta u velikoj je mjeri funkcija njezinoj pripadnosti u kauzalni lanac stimula (afekcija) (izraz). Naime, kao indeks, kao tip znaka koji je sa svojim objektom povezan realno, vremenom i mjestom, pjesma već samom svojom egzistencijom i kakvoćom svoje izražajne vrijednosti može indicirati svoje povode. Na taj način ona u manjoj ili u većoj mjeri rasterećuje svoje semantike, kojima se ostavlja sloboda neizravna, metaforičkoga ili metonimičkoga, označavanja predmeta, pa čak i sloboda odustajanja od prikazivačke funkcije.

(Dio iz studije »Lirska pjesma«, koja će biti objavljena u novom Izdanju *Uvoda u književnost*)